

Lacan, J.: *Det ubevidste sprog*. Rhodos 1973.

Lørdagskanalen: Forskningsrapport nr. 2 B/83, DR.

Williams, R.: *Television, Technology and Cultural Form*. Fontana 1974.

Kim Fjord er studerende ved Institut for Litteraturvidenskab, Odense Universitet.
Ole Hedegård Jensen og Jørgen Nielsen er studerende ved Nordisk Institut, Odense
Universitet.

JOURNALISTISK FRIHET OCH OFRIHET

MÅNGA FRÅGOR, FÄRRE SVAR

Af: Pertti Hemánus

Denna artikel baserar sig på en färsk bok¹ som är tillgänglig enbart på finska. Mitt eget empiriska material är finländskt medan de teoretiska utgångspunkterna är allmännare och bara till en liten del specifikt finländska.

Trots detta vågar jag vänta att mina idéer och resultat i någon mån väcker intresse också utanför Finland. För det första tänker jag på de övriga nordiska länderna vars situation liknar den i mitt eget land.² För det andra gäller det alla sk kapitalistiska länder där vissa grundläggande faktorer i massmediasystemet är likadana.

För säkerhets skull konstaterar jag att den journalistiska frihetens problematik utan tvivel är seriös också i de socialistiska länderna. Men eftersom jag inte vet tillräckligt om journalistisk teori och praxis i det nämnda världssystemet kan jag inte behandla dess problem i denna artikel och inte i min bok heller.

Allmän frihetsfilosofi och journalistisk frihet

- Journalistens frihet kan inte särskiljas från människans frihet i allmänhet, sade spontant en av de journalister som intervjuades för min studie.

Han har rätt. Minst vissa begreppsliga distinktioner och analyser som gäller allmän frihetsfilosofi är i detta sammanhang nödvändiga.

Välkänd är väl distinktionen mellan *negativ frihet* (freedom from) och *positiv frihet* (freedom for).

Ett av de grundläggande problemen är frågan om *fri vilja* - är den möjlig eller ej?

Man kan också indela frihet som företeelse i *subjektiv* och *objektiv frihet*. Den förra är ett fenomen som gör sig gällande på medvetandenivå och den senare är ett

faktiskt tillstånd. Om den subjektiva och den objektiva friheten inte motsvarar varandra är det fråga om *illusorisk frihet/ofrihet*.³

Vid sidan av *individualistisk* frihet kan man tala om *kollektivistiskt* frihetsbegrepp.

För *marxister* är frihet lika med att *uppfatta vad som är nödvändigt*.⁴ Detta kan förstås tolkas som felaktig determinism men den motsvarar inte t ex just Engels' ståndpunkter. Han betonar hur väsentligt det är att vara medveten av de existerande lagbundenheterna både i natur och i samhället; om man är medveten av dem kan man *tillgodogöra sig de möjligheter som lagbundenheterna tillåter*. Ignorerar man de existerande lagbundenheterna är det fråga om *voluntarism*.⁵

På så sätt har vi kommit till *relativ*, ikke *absolut* frihet. *Yttrandefrihet* är en uttrycksform av det allmänna frihetsfenomenet. *Yttrandefrihet* kan uppfattas som kontinuerlig strävan till minskande av hinder för yttrande och tänkande.

I sk västerländsk massmediaforskning brukar man behandla yttrandefrihetsfrågor speciellt i form av *pressteorier* (eller i själva verket pressideologier).⁶ En av de många svaga sidorna i dessa teorier är deras fatala försummelse: de betraktar yttrandefrihet och brister i den ur *enstaka massmedias* synvinkel men tar inte ställning till vem som har eller borde ha yttrandefrihet *inom mediet* (jfr det tyska begreppet *Die Innere Pressefreiheit*).

Själv har jag konstruerat begreppet *journalistisk frihet*. Jag definierar den som journalisters - med undantag av chefredaktörer - frihet att *utföra journalistiskt arbete för sådana ändamål och med sådana medel som de själva anser riktiga utan att maktförhållandena inom redaktionen eller det hela massmediet begränsar det*. Jag utgår från att begränsningarna i princip kan gälla antingen journalistens yttrande eller deras tänkande.

Man kan fråga sig varför chefredaktörers frihet har en särställning - jag utesluter ju dem från mitt forskningsobjekt. Därför att tryckfrihetslagstiftningen tryggar (i princip fast inte nödvändigtvis i praktiken) chefredaktörers yttrandefrihet men densamma lagen säger ingenting om övriga journalisters yttrandefrihet. M a o lagen

placerar chefredaktörer som tidningsägares förtroendemän i en position som är avgörande bättre än de övriga journalisterna har, och lagen igen både återspeglar och är ägnad att bekräfta och upprätthålla tidningsägares intressen.

Det är också skäl att konstatera att, trots att jag uppskattar journalistisk frihet mycket högt och gärna skulle vilja öka den, vägrar jag att idealisera maximal absolut journalistisk frihet - som också tillhör utopiernas värld. Om journalistens frihet t ex som intervjuare skulle vara fullständig hade jag som intervjuoffer ingen frihet alls; m a o intervjuaren skulle ha rätt att i frihetens namn t ex förvränga varje ord jag säger. Normativt eller inte, i mitt resonemang utgår jag från att de ovannämnda ändamålen och medlen - de som journalisterna har - ska vara *välgrundade*.

Från juridik till journalistens karaktärsmask

Journalistisk frihet regleras i mycket ringa omfattning av juridik. De enda relevanta lagarna i finländsk lagstiftning gäller bestämda *upphovsmannarätter*, nämligen faderskaps- och respekträtter som är relevanta både i tidnings- samt radio- och tv-journalistik. *Faderskapsrätten* innebär att också journalisten har rättighet att bli erkänd som 'fader till produkten' när den används.⁷ Han har också rättighet att uppträda anonymt om han så vill. *Respekträtten* igen betyder att produkten inte får förändras på ett sätt som skulle kränka mot rättighetsinnehavarens värdighet - vilken rätt förstås i princip är viktig i den journalistiska redigeringsprocessen, i editering som den heter.

Tidningsägare har rättighet att bestämma över *tidningens linje* samt *tillsätta* och inom vissa ramar *avskeda journalisterna*. Enligt *kollektivavtalet* är tidnings- och tidskriftsjournalisterna skyldiga att följa tidningens linje som tidningsägaren ska definiera skriftligt.⁸

I avtalet finns det också paragrafer som *skyddar journalisterna från förpliktelsen att utföra uppdrag som strider mot god journalistisk sed eller bryter mot yrkesära samt att skriva mot sin övertygelse*. Radio- och tv-journalisternas kollektivavtal med Rundradion och Reklam-tv är jämförbara med detta avtal.

Däremot finns det absolut inte ännu orsak att ens tala om någon existerande *redaktionsdemokrati*. Ett försök i denna riktning i Finland i början av 70-talet lyckades mindre bra.⁹

Å andra sidan är det uppenbart att *informella maktförhållanden* inom redaktionerna ingalunda behöver vara identiska med de formella, d v s journalisternas eller enstaka journalisters informella position kan vara högre än den formella.

Vad som inte regleras av lagar och avtal regleras förstås av *social praxis*. Man kan närma sig denna praxis i journalistik med hjälp av några teoretiska idéer.

Den första av dem är teori om *professionalisering av journalisterna som yrkeskår*. Utan att förneka den allt värde måste man se dess idealistiska grundkaraktär: den medger inte att journalisterna i definitiv analys är lönearbetare och beroende av tidningsägarna och motsvarende utan tror att det är möjligt för journalisterna att på ett avgörande sätt höja sin ställning och skaffa sig en position som självständiga makthavare.¹⁰

Ett visst alternativ till professionaliseringsteorin består av *teori om journalistisk kultur*. Den är inte nödvändigtvis idealistisk på samma sätt som den förra. Professionaliseringsteorin är intresserad av journalisternas position och teorin om journalistisk kultur däremot av det journalistiska arbetets innehåll eller substans. Det är väsentligt för journalistisk kultur att journalisterna själva ofta inte är kapabla att se den, vilket är ägnat at befrämja naiva frihetsillusioner.

Det är ytterligare möjligt att närma sig problemkomplexet kring journalistisk frihet med hjälp af *alienationsbegreppet* som kan hänvisa antingen till sociologiska processer eller till psykologiska tillstånd eller till båda.¹¹

Vi ska inte glömma Lucien Séves personlighetsteori vari kärnbegreppet är den *livsverksamhetens logik som bestäms av ekonomisk samhällsformation*. Också *karaktärsmaskbegreppet* à la Karl Marx och "*de ekonomiska relationernas stumma tvång*" à la Klaus Ottomayer har relevans för oss.

Men denna teoretisering från alienationsbegreppet till Ottomeyers idéer har en viss

svaghet: den är almän, mycket allmän och kan knappast säga någonting faktiskt specifikt om journalistik och journalister. Vad som behövs är tillämpning av den allmänna teorin för journalistik i senkapitalism, m a o det behövs en koherent teori som utgår från *lönearbetebegreppet* och kommer till *intellektuellt lönearbete* och till sist till *journalistiskt arbete* som en specifik variant av intellektuellt lönearbete. Själv har jag haft varken tid, krafter eller förmåga att göra allt detta och därför är min studie dömd att förbli explorativ.

Temaintervjuer utan hermeneutik

Att välja metoden för den empiriska delen av min studie var ingen självklarhet.

'Hyperpositivistisk' enkät var det första alternativet som jag förkastade. Min dåvarande teoretiska förståelse av forskningsobjektet var tillräcklig för att försäkra mig att problemen kring journalistisk frihet är alltför delikata för att kunna rimligt djupt och pålitligt kartläggas med den nämnda metoden. *Formulärintervjuer* kunde ha varit i någon mån bättre men inte tillräckligt lovande de heller.

Å andra sidan var det uppenbart att olika *observationsmetoder* - gäller det antingen deltagande eller icke-deltagande observering - är också de förknippade med stora svårigheter. Personligen kunde jag inte - med hänsyn till min roll och position - föreställa mig att kunna observera journalistiskt arbete i redaktioner i äkta förhållanden, och det är mycket osäkert till vilka tidningshus jag kunde ha haft tillträde och till vilka inte. Att använda mina forskningsbiträden som observatörer kunde inte ha förändrat situationen på ett avgörande sätt eftersom min roll och position knappast kunde ha eliminerats från undersökningsdesignet i det fallet heller.¹²

Ett på sätt och vis extremt metodiskt alternativ består av *aktionsforskning* som jag från början uteslöt från min studie. Jag såg och ser inga realistiska möjligheter att i dagens Finland med tillhjälp av aktionsforskning samtidigt klarlägga tillståndet i den journalistiska frihetens område och påverka, d v s öka den. Däremot anser jag det sannolikt att ett försök i den riktningen skulle leda till återställande av disciplinen och sålunda till minskning av journalistisk frihet.

Det metodiska alternativ som jag slutligen valde för min studie heter *tema-intervju*.¹³ Det gäller strukturerade intervjuer som genomförs utan formulär, med tillhjälp av en förhandsplan som ingalunda är bindande; intervjuaren har en stor frihet att reagera på svaren, improvisera på olika sätt etc.

Temaintervjubegreppet associeras ofta med *hermeneutik* men det behöver man inte göra. Personligen klassificerar jag mig absolut inte som hermeneutiker och detta beror på två saker: min kännedom av hermeneutik är alltför bristfällig och det som jag vet eller inbillar mig veta om denna intressanta vetenskapliga orientation har inte lyckats försäkra mig. Syftemålet att *förstå* mänskligt beteende är i sig naturligtvis riktigt men på samma gång otillräckligt: i stället för förståelse borde man tala om *pålitlig* förståelse. Utan något slags 'reliabilitetskriterier' - som dock självfallet inte kan vara likadana som i positivistisk forskning - finns det inga möjligheter att göra skillnad mellan välgrundade och mer eller mindre godtyckliga påståenden om mänskligt beteende.

Mitt material, de personer som intervjuades med den nämnda metoden, består av 34 'vanliga journalister' och 12 'bossar' (chefredaktörer samt kanal- och redaktionschefer vid Rundradion). I valet av intervjuoffer strävade jag till en viss representativitet, även om det inte är fråga om en statistisk undersökning. Intervjuerna utfördes av två forskningsbiträden och mig.

Enligt min åsikt lyckades själva intervjuerna relativt bra. Trots det var de också problematiska, bl a därför att *tidsbristen* upprepade gånger försvårade och omöjliggjorde en sådan atmosfär som skulle ha varit den idealiska för en fri och djupgående diskussion - hellre diskussion om teman som intresserar de båda parterna än en intervju. Den ursprungliga avsikten var att sköta varje intervju i en och halv timme men detta visade sig vara orealistiskt; hade man inte tid för en längre diskussion förblev man otillfredsställd. Mina forskningsbiträden var eniga med mig om detta och delvis inspirerad av deras idéer och förslag skriver jag i min bok bl a (Hemánus 1983, 185):

"Ingen som sysslar med intervjuundersökning bör än i fortsättningen föreställa sig att t ex en och halv timme skulle räcka till för en intervju. Mitt råd är: *mycket mera tid*. En hel dag i en journalists sällskap skulle redan vara bättre än en och halv timme, en vecka skulle ytterligare vara bättre, en månad,

ett år ... Hur detta i praktiken kunde genomföras är en annan fråga."

Mitt andra råd är att ett *mera konkret grepp* än i denna studie ska prioriteras. De frågor jag ställde för mina intervjuoffer gällde i första rummet deras eget arbete men var allmänna och abstrakta. I vissa fall försökte jag själv illustrera allmänna fenomen med konkreta exempel, och i vissa fall var det den intervjuade som började operera med exempel. I fortsättningen skulle jag prioritera *analyser av enstaka konkreta journalistiska arbetsprocesser*: forskaren kunde t ex följa sådana processer från idéfasens början ända till det färdiga manuskriptet eller programmet, diskutera kontinuerligt med journalisten de situationer där den intervjuade kunde ha valt annorlunda (en alternativ vinkel, alternativa källor) etc.

Överhuvud taget ska ingen tro att problemen försvinner om man i stället för enkäter eller formulärintervjuer väljer temaintervjumetoden. Bl a reliabiliteten är som sagt väl alltid ett problem. Självt utgår jag från att det finns *fyra kriterier* som hjälper att utvärdera hur pass pålitliga slutsatser man kan dra av temaintervjuer. Dessa kriterier är:

1. den inre logiken i intervjuerna,
2. hur pass bra innehållen i intervjuerna motsvarar varandra,
3. hur pass bra man kan förklara de systematiska skillnaderna mellan innehållen i intervjuerna samt
4. hur pass bra det som framgår i intervjuerna motsvarar den övriga existerande informationen om samma teman.

I alla dessa avseenden tycker jag att mitt material fyller rimliga krav.

Journalistisk frihet ingen dikotomisk företeelse

Jag presenterar de centrala resultaten av min studie i form av tio punkter, från a) till j).

a) Journalistisk frihet är ingen dikotomisk företeelse som antingen skulle existera eller inte. Tvärtom: den är inte bara relativ utan också en ytterst komplicerad sak. Detta gäller både den subjektiva och den objektiva sidan av journalistisk frihet - av vilka den senare är svårare att utforska. Jag har rubricerat det sista kapitlet i min

bok med orden *Frihets- och ofrihetsillusioner*. D v s att de finländska journalisterna enligt min tolkning kan ha antingen illusoriska frihetskänslor eller illusoriska föreställningar om brist på frihet. Med de sistnämnda kan man t ex avvärja krav på högklassigare journalistiska prestationer. Alltså ofrihetsillusioner kan fungera som *fetischer*.

Jag konstaterade att den objektiva sidan av journalistisk frihet är svårare att utforska. Med intervjumetod är det t o m omöjligt: det bästa som ens temaintervjuer kan ge är en pålitlig och djup bild av vad som journalisterna själva *tänker* om sin position. Men även detta är tillräckligt komplicerat. Jag har försökt att förklara journalisters tolkning av sin position med tillhjälp av *lycklighetsmursbegreppet*¹⁴: i början av intervjun har mitt intervjuoffer normalt gett en ganska positiv bild av sitt yrke, sin belåtenhet med sitt yrke, sin belåtenhet med den frihet han har i sitt yrke etc. Men i ett senare skede - speciellt när vi har pratat om konkreta enstaka fall som har inträffat för honom själv på arbetsplatsen - har den intervjuade journalistens kritiskhet ofta ökat, i några fall på ett markant sätt.

b) Journalisterna verkar inte vara särskilt missnöjda med graden av sin journalistiska frihet eller med sitt arbete i allmänhet.

Deras genomsnittliga belåtenhet med sitt yrke och sin frihet i yrket var lite större än vad som jag på förhand hade väntat. Interindividuella skillnader är dock stora. En fullständigt missnöjd journalist är kanske framför allt ett vulgärmarxistiskt missförstånd; det är hög tid för massmediaforskning att lära känna också den journalist som - mer eller mindre medveten av sin frihets gränser - gillar sitt yrkesval och tycker om att t ex få skriva och få betalt för det.

Ett försök att teoretiskt förklara och på det sättet förstå resultaten av denna studie kan trots allt förutsätta tillämpning av alienationsbegreppet i dem. Då får vi hjälp av Marcuse (1968)¹⁵ enligt vilket arbetet, lönearbetet, på ett väsentligt sätt är alienerat arbete; enbart i privilegierade situationer arbetar människan i sitt yrke "för sig själv", d v s tillfredsställer i sitt yrke sina egna sublimerade och osublimerade behov. Typiskt för alienerat lönearbete är att yrkesutövaren är ointresserad av arbetets innehåll. Vi kan fråga oss om inte journalistyrket i Finland - trots motargument - fortfarande i vissa avseenden är ett privilegierat yrke,

vilket innebär att en journalist kan vara genuint intresserat av sitt arbetes innehåll. En journalist kan tycka om sitt yrke även i det fallet att han är medveten av sin frihets gränser.

c) 'Vanliga journalister' och 'bossar' ser den journalistiska frihetens dagsläge på två olika sätt. Skillnaden kan relativt systematiskt tolkas med den välkända marxistiska tesen "Tillvaron bestämmer medvetandet". Detta innebär att chefredaktörer och motsvarande normalt inte vägrar att se att deras journalisters frihet är begränsad, men de tycker inte i allmänhet att denna företeelse har en särskilt stor betydelse.

Tillvaron bestämmer medvetandet också i den mening att tidningens och chefredaktörens eller rundradiodirektörens politiska färg tycks inte nämnvärt påverka deras sätt att kommentera sina journalisters frihet. Positionen är avgörande.

d) Rekrytering av journalister är förknippad med bestämda problem: inte bara partiorgan förutsätter en viss bundenhet av sina journalister utan också obundna tidningar och Rundradion kan i sin rekryteringspolitik ta hänsyn till politiska och ideologiska faktorer - journalister åtminstone misstänker detta. Några av de intervjuade journalisterna berättar exempel på hur arbetsgivare har försökt att 'bakom kulisserna' ta reda på sökandens partisympatier. I materialet ingår också ett par fall där den intervjuade journalisten har av politiska skäl påtryckts att ta avsked från tidningens tjänst. Sådana fall är dock sällsynta och får normalt stor publicitet i massmedia just p g a hur pass sällsynta de är.¹⁶

Man ska inte dramatisera journalisters rekryterings- och arbetsförhållandeproblem i allmänhet heller. Arbetsgivarens intresse för en journalistkandidats politiska sympatier betyder ingalunda nödvändigtvis att han är färdig att rekrytera bara en journalist som *tänker* på ett visst sätt - på ett sätt som motsvarar tidningens linje. Normalt räcker det att den journalist som rekryteras *sköter sitt arbete* enligt tidningens linje vilket förstås är en helt annan sak. När man ur denna synvinkel betraktar journalisters position, är det nödvändigt att göra skillnad mellan möjligheten att arbeta som journalist och möjligheten att förverkliga sig själv i yrket.

e) De ovan redogjorda paragraferna i de finländska journalisternas kollektivavtal

tycks inte mycket öka den journalistiska friheten i praktiken. Tidningens linje-definition erbjuder inte ofta stöd för journalister som skulle vilja reagera på chefers lösningar. Likaledes har mina intervjuoffer relativt sällan tillgodogjort sig de paragrafer som skyddar dem från förpliktelser att utföra uppdrag som motstrider god journalistisk sed eller bryter mot yrkesära samt att skriva mot sin övertygelse. Däremot är det möjligt att t ex just den paragraf som gäller övertygelse har påverkat arbetsfördelning inom redaktionerna.

Materialet kan ge motiveringar för den tolkning att de finländska journalisternas fackföreningsrörelse inte har lyckats särskilt mycket öka journalistisk frihet som kollektivistisk frihet som skulle gälla det hela redaktionskollektivet. I så fall kan individualistiska strävanden, t ex försök att utveckla sig själv till journalistisk stjärna med ett högt marknadsvärde kännas lockande. Denna tolkning är dock ytlig. Det är helt möjligt att paragraferna i kollektivavtalet har lett till arrangemang som kan anses positiva ur den journalistiska frihetens synvinkel men som inte, åtminstone inte i tillräcklig mån kom till synes i denna studie. Ett exempel på dessa möjligheter är att 'övertygelseparagrafen' i avtalet eventuellt har påverkat och fortfarande påverkar de inre lösningar som gäller arbetsfördelning i redaktioner. I alla fall skulle det vara motiverat att diskutera de ifrågavarande paragraferna.

En sak i sig är Finlands Rundradios *programregler*.¹⁷ Enligt de radio- og tv-journalister som intervjuats har reglerna inte speciellt begränsat den journalistiska friheten i bolaget, vilket resultat står i konflikt med de påståenden som ofta framförts i offentligheten.¹⁸ I den fortsatta diskussionen borde man noggrannare än hittills göra skillnad mellan reglernas 'egentliga mening' - inklusive de intentioner som har lett till reglerna - och de förnuftiga tolkningar som logiskt motsvarar den nämnda meningen å ena sidan samt godtyckliga tolkningar av reglerna å den andra. De sistnämnda kan självfallet vara ur den journalistiska frihetens synvinkel hur begränsande och 'censursinnade' som helst.

Journalister som katedralbyggare?

f) Journalisters respekträtt - som förbjuder editering av deras produkter på ett sätt

som förvränger deras ursprungliga innehåll och form - leder sällan till seriösa konflikter. I Finland har man då och då offentligt berättat om dessa exceptionella fall, och det är skäl att placera dem i rätt kontext utan att felaktigt generalisera dem.

Några av de intervjuade chefredaktörerna och rundradiobossarna har sin egen tolkning af *editeringskonflikterna*. De medger att sådana då och då uppstår men de beror ofta på att de nuvarande journalisterna är "sensitiva som prinsessor". En av de intervjuade chefredaktörerna - vars tidning är stor och 'obunden borgerlig' - konstaterade att när han själv var en ung journalist önskade han feed-back och kritik från sina övermäns sida och utgick ingalunda ifrån att hans produkter var maximalt bra. "De unga journalisterna i dag är däremot självtilräckliga". En annan chefredaktör vars tidning också den är obunden betonar att editering är en del av den normala journalistiska arbetsprocessen, det är inte fråga om en konflikt mellan journalist och tidningsägare.

g) Arbetsgivares naturliga strävan till att minimera *konflikterna inom redaktionerna* lyckas i den mening mindre bra att möjlighet till konflikter är inbyggd i hela systemet och det går inte an att eliminera den helt och hållet, även om seriösa akuta konflikter är sällsynta. Om detta inte stämde skulle det journalistiska systemet fungera i teknisk-organisatorisk mening sämre än det gör i dag.

Å andra sidan kompliceras situationen av att en 'vanlig journalist' inte är dömd att automatiskt förlora i en konfliktsituation. Också det i vilken mån han professionalistiskt bedömt har rätt eller inte påverkar slutresultatet. Även om en enstaka journalists makt i princip alltid är *delegerad makt*, delegering kan ha en icke oansenlig räckvidd: den kan räcka sig så länge som journalistens produkter och ställningstaganden är professionalistiskt välmotiverade. Det finns dock inga garantier om detta: den delegerade makten kan när som helst tas bort från journalisten, också om hans produkter och ståndpunkter ur professionalistisk synvinkel är fullständigt eller i stort sett riktiga.

h) Faktorer som i konkreta situationer hotar journalistisk frihet är ofta *kombinationer av yttre och inre hot*: en 'boss' påtrycks utifrån och han anser det nödvändigt att bestämma hur en enstaka journalist sköter ett visst uppdrag. Också manipula-

tivt spel bakom en 'vanlig journalists' rygg är möjligt, eller journalisterna själva i alla fall misstänker att sådant förekommer.

'Vanliga journalister' uppskattar sådana 'bossar' som är solidariska mot sina underlydande, åtminstone i sådana fall där de inte har begått något fel; i denna mening är den professionalistiska idén om självkontroll¹⁹ levande verklighet i finländska redaktioner.

Detta påvisar alltså att idén om professionalisering av journalisterna inte är helt verklighetsfrämmande i den meningen att självkontrollidealet lever mycket starkt i journalisters medvetanden. Detta faktum borde öppna vissa möjligheter att, i stället för att helt förkasta professionaliseringsteorin, vidareutveckla den och försöka att tillgodogöra sig den i empirisk journalistforskning.²⁰ Kanske kunde man också på något sätt kombinera professionaliseringsteorin och den nämnda teorin om journalistisk kultur.

i) en stor del av begränsningarna i journalistisk frihet kan förklaras med *medveten självcensur*. Mina intervjuoffer har i relativt många fall öppet berättat exempel på hurudana nyheter eller reportage de p g a självcensur aldrig skrivit, hurudana teman de inte ens föreslagit på sin redaktion, hur de har vinklat ett ämne etc.

I materialet finns det också fall där de intervjuade själva i efterhand tycker att deras självcensur i en viss situation kanske var överdriven och onödig.

Vad den omedvetna självcensuren beträffar måste jag passera den i detta sammanhang - intervjumetoden kan ju knappast ge information om den.²¹

j) Den tionde punkten är inget empiriskt resultat utan en kommentar. Den kan inledas med Iphigene Sulzberger, dottern till The New York Times' grundare Adolph Ochs och hustrun till tidningens nästa ägare Arthur Hays Sulzberger. Hon tyckte speciellt om en medeltida historia om en resande som en dag såg tre stenhuggare på vägen och frågade var och en av dem, vad han gör. Den första sade: "Jag hugger sten". Den andras svar var: "Jag gör en hörnsten". Men då frågan ställdes till den tredje stenhuggaren, svarade han: "Jag håller på att bygga en katedral". The New York Times' styrka, sade Iphigene Sulzberger alltid, byggde på att de flesta av dess

personal är katedralbyggare, inte stenhuggare.²²

Utan att ta ställning till The New York Times' journalistiska linje kan vi utgå från denna historia. M a o: min studie väcker enligt min egen åsikt en viktig fråga men besvarar den inte: om journalisterna i dag skulle ha en mycket större frihet än de i själva verket har, hur skulle de använda den? M a o har de normalt någon *klar och explicit journalistisk linje som alternativ* till den de i dag är tvungna att följa? Är de inte ofta orimligt intresserade av negativ frihet - konsten att minimera begränsningarna - och inte av den negativa frihetsidéen: hur använda friheten om man har den?

Att öka journalistisk frihet

Hurudana ser möjligheterna ut att öka journalistisk frihet på 1980-talet?

Innan jag försöker att skissera mitt svar är det skäl att granska hurudana förändringsprocesser kanske redan är i gång. Det är uppenbart att en viss professionaliseringsutveckling pågår på både tidningsägar-²⁴ och journalistsidan. Detta kan minska konflikter i sådana fall där de har härrört av underutvecklad tidningsägarjournalistik.²⁴ Å andra sidan finns det också luckor och brister i många journalisters yrkeskunnighet, och om den gradvis blir bättre kan detta öka journalistisk frihet. Det är ju i många fall svårt att attackera en journalist som t ex inte gör sakfel i sitt arbete.

Alltså det finns optimistiska utvecklingstrender, men hur pass starka de är är en öppen fråga. En annan och uppenbarligen mycket mera betydande trend är knappast ljus. Jag menar *den teknologiska förändringsprocessen och dess eventuella inverkan på journalistisk frihet*. På grund av tidsbrist i intervjuerna var jag tvungen att passera denna fråga i min empiriska studie.

Man har förstås diskuterat denna fråga också i Finland. Debatten har dock inte lett till någon otvetydig uppfattning om situationen och dess sannolika framtida utveckling utan en stor variation av opinioner är karakteristisk för både 'vanliga journalister'²⁵ och t ex ledande funktionärer av Finlands Journalistförbund. Viktiga

men svåra frågor är öppna och utan svar: är det deterministiskt bestämt att den nya teknologin - t ex i grafisk industri - ska underställa journalisten eller är det 'bara' fråga om tendenser och sannolikheter, inte om något som inte kan övervinnas?

Vad som är väsentligt är de möjligheter som *journalisters intentionella strävanden* kan ha, också utan att tro på voluntarism.

Som sagt har journalisterna två slags medel till sitt förfogande: individualistiska och kollektivistiska. Att lita mycket på de förstnämnda skulle vara illusoriskt av två skäl: den makt som även den största journalistiska stjärnan kan använda är till sist delegerad makt som han också kan förlora, och det kan finnas bara få journalistiska stjärnor på en gång - annars skulle de inte vara stjärnor.

Så har vi kollektivistiska möjligheter kvar. Ordföranden vid Finlands Journalistförbund Antero Laine har i en intervju²⁶ berättat att han under årens lopp har i sitt medvetande försökt att utveckla en modell av ett slags *redaktionell parlamentarism*:

- Det ser så ut att man efter några år kan börja diskutera om maktförhållanden mellan tidningsägaren, chefredaktören och journalistkåren kan omformuleras.

Laine konstaterar att han i alla fall är realist:

- Något slags lojalitet mot sin tidning ska journalisten ha.

Atmosfären i massmediabranschen och det finländska samhället i allmänhet har inte gynnat utveckling mot den nämnda riktningen. Vi har i Finland en lag om samarbete på företagen, och utgående från den har Arbetsgivarförbundet för Grafisk Industri och Finlands Journalistförbund ingått ett avtal som ger ramar åt samarbete på enstaka arbetsplatser. Arbetsgivarsidan har dock varit mycket ovillig att ens diskutera redaktionens eventuella rättighet att bli hörd i fråga om tillsättning av chefredaktören och andra 'bossar'. Denna rättighet skulle betyda ett mycket kort steg mot medbestämmande i tidningens linjefrågor, och det är alltså det som arbetsgivarsidan inte velat diskutera.

Noter och referenser

1. Hemánus, Pertti, *Journalistinen vapaus*, Jyväskylä 1983.
2. Ett av de avgörande incitamenten till min studie av journalistisk frihet var 'samnordiskt', dvs Kjeld Veirup, den dåvarande skolningschefen vid Danmarks Radio, föreslog hösten 1978 ett teamwork om detta tema. Idén var att initiera samarbete mellan delvis samma forskare som hade producerat en liten 'samnordisk' danskspråkig bok om objektivitet, Veirup, Kjeld (red.), *Loyalitet mod virkeligheden*, Köpenhamn 1979. De flesta potentiella deltagarna hade tyvärr dock inte tid för ett nytt projekt.
3. Från detta kommer vi till den logiska konklusion att vill man empiriskt utforska illusorisk frihet/ofrihet och illusoriska fenomen i allmänhet måste man vara intresserad av både subjektiva och objektiva aspekter av samma företeelsekomplex. I marxistiskt orienterad massmediaforskning och motsvarande samhällsvetenskaper i allmänhet försummade man - minst i Finland - på 1970-talet ofta de subjektiva aspekterna; det var fråga om *ekonomisk reduktionism* eller vulgära former av *klassreduktionism*. I dag är det aktuellt att tvärtom kritisera forskning för sk *nysubjektivism* vilket innebär att de objektiva faktorerna försummas. Jag polemiserar mot den också i min bok.
4. Tesen är välkänd från *Anti-Dühring* av Friedrich Engels.
5. I den nämnda nysubjektivismen finns det uppenbarligen också voluntaristiska element. I vissa sammanhang har jag frågat om detta inte bl a kan förknippas med den entusiasm som W.F. Haug och hans PIT-projekt (*Projekt Ideologie-Theorie*) har väckt i en del av finländsk massmediaforskning och sociologi.
6. Se Siebert, Fred S.; Peterson, Theodore and Schramm, Wilbur, *Four Theories of the Press*, Urbana 1973.
7. Ur den praktiska journalistikens synvinkel är det dock välkänt hur denna paragraf tillämpas: inte så mekaniskt att t o m alla rutinnyheter ska vara signerade och journalisterna skulle ha rättighet att kräva detta. Rutinnyheter är ju inte produkter i den mening som lagen förutsätter.
8. Man kan fråga sig vad som sker för en tidningsägare som försummar denna skyldighet. I Finland sker det ingenting - det fattas sanktioner.
9. Försöket lyckades ur journalisters synvinkel mindre bra medan tidningsägare och redaktionsledning hade en positivare uppfattning om det: enligt deras utvärdering blev informationsspridningen inom tidningshus i alla fall bättre,

vad som i stor utsträckning bestreds av journalisterna. Försöket har systematiskt utforskats av Ilkka Kahma i hans licentiatavhandling (Toimitusdemokratia-kokeilu ja lehtiorganisaatio, Tammerfors 1977) som är tillgänglig enbart på finska.

10. En bra presentation av denna teori se Furhoff, Lars, *Makten över medierna*, Lund 1974.
11. En bra sammanfattning av olika alienationsteorier se Israel, Joachim, *Alienation: från Marx till modern sociologi*, Stockholm 1971.
12. Det skulle ha varit en ännu omöjligare idé att använda journalistikstuderanden vid institutionen där jag arbetar - institutionen för journalistik och masskommunikation vid Tammerfors universitet - som observatörer. Vad som har genomförts i den intressanta danska boken *Ikke et ord om ytringsfrihed*, Viborg 1977, var genomförbart i min studie av två skäl. Jag ville inte bara registrera studerandens erfarenheter av sin eventuellt mycket bristfälliga journalistiska frihet på sina praktikplatser utan att lyssna på motparten (jfr begreppet *maximal motevidens* i boken Veirup, Kjeld, red., *op.cit.*). För det andra ville jag inte riskera institutionens relationer till tidningsägare vilka relationer också utan extra provokationer är mindre varma.
13. Jfr Merton, Robert K.; Fiske, Marjorie and Kendall, Patricia L., *The Focused Interview*, Glencoe 1956.
14. Se Roos, J.P. and Roos, Barbara, *Ways of Life, Subjective and Objective, University of Helsinki, Research Project on "The Way of Life in Social Change"*, Research Reports No. 11/1981 och Roos, J.P., *Subjective and Objective Welfare: A Critique of Erik Allardt*, Research Group for Comparative Sociology, University of Helsinki, Research Reports No. 18/1978.
15. Marcuse, Herbert, *Psychoanalyse und Politik*, Frankfurt am Main 1968.
16. I beskrivning och analys av de fall där en journalist avskedats - sådana fall ingår inte i mitt intervjumaterial - eller påtryckts att ta avsked har jag haft nytta av Frands Mortensens bok *Ytringsfrihed og offentlighed*, Århus 1975.
17. Reglerna är tillgängliga också på svenska, se *Regler för programverksamheten vid Rundradion*, Helsingfors 1972.
18. T ex ordföranden av radio- och tv-journalisternas förbund som tillhör Finlands Journalistförbund, Arvo Ahlroos, har flera gånger häftigt attackerat programreglerna, inte godtyckliga tolkningar av dem.
19. Jfr. Furhoff, Lars, *op.cit.*, 201-220.

20. På denna punkt har jag också låtit mina diskussioner med Kaarle Nordenstreng i någon mån påverka mig. Nordenstreng har bott ett par år i Tanzania och konstaterar att hans erfarenheter av icke-professionalistiska journalister och deras prestationer i det landet är mindre positiva: professionalistisk journalistik skulle i dagens situation betyda framsteg.
21. Först när mitt manuskript redan var i praktiken färdigt fick jag tag på en svensk studie om samma tema, se Furhoff, Lars, Exempel på självcensur och något om orsakerna, Journalisthögskolan i Stockholm 1983 (stencil). Även om terminologin varierar är vår, Furhoffs och min, grundsyn på saken ganska likadan. Själv gör jag t ex skillnad mellan *legitim* och *ikke legitim självcensur*; den förstnämnda hindrar journalisten t ex från att medvetet ljuga, vara färdig att bli korrupterad och skriva kritiklöst positivt om vissa affärsföretag etc.
22. Talese, Gay, *The Kingdom and the Power*, Cleveland 1969, 15-16.
23. Det kan vara överraskande att tala om icke professionalistiska tidningsägare. I finländska förhållanden gäller detta först och främst *lokalblad* vars antal har överstigit 150 och som också ur sysselsättnings synvinkel spelar en viss roll. De ägs delvis än i dag av företagare vars kännedom om journalistik är undermålig. Enligt min studie är det ofta just lokalbladjournalister som upplever sin journalistiska frihet som minst eller som berättar exempel på interventioner i sin journalistiska integritet på sådana sätt som knappast kommer i fråga på stora redaktioner med klart högre professionalistisk ambitionsnivå. Betr. integritetsbegrepp jfr Hemánus, Pertti, Journalistens integritet - utopi eller icke? I *Pressens årbog 1976*, Odense 1976.
24. Termerna tidningsägarjournalistisk och 'den journalistik som vanliga journalister anser riktig' (för detta begrepp finns det ett enda ord i finska men inte i svenska språket!) har konstruerats av Pekka Korhonen i hans licentiatavhandling (*Journalistinen kulttuuri teoreettisena käsitteenä ja reaalisena ilmiönä*, Tammerfors 1982) som är tillgänglig enbart på finska. I princip kan dessa två journalistiska värde- och normsystem vara jämfört med varandra hur olika som helst.
25. Den forskning av den nya grafiska teknologins inverkan på journalistik som finns, består av några få trebetygs-uppsatser om ämnet. De ger information om den subjektiva sidan av problematiken, d v s hur journalisterna upplever situationen. Det är typiskt att två journalister som gör sitt jobb med likadana faciliteter och vars uppgifter är likadana kan ha helt olika inställningar till den

Radiorådets møde 1. marts 1983
Bilag Å 1021

DANMARKS RADIO

GENERALDIREKTØREN
1983-02-22
LB/HJJ/PH/hf

Til Radiorådet

Forretningsudvalget har på sit møde 21. februar 1983 tiltrådt nedenstående indstilling.
P.F.V.
Bruno Grausen

ad dagsorden for åbent møde, pkt. 2:
Rapportering fra TV-programdirektøren og teknisk direktør om aktionsplan-arbejdet. Indstilling om oprettelse af en fælles planlægningsenhed (PLE)
Mere og bedre dansk TV.

En rapport - og en indstilling

I de sidste to år er mængden af danske TV-programmer, lavet af Danmarks Radios medarbejdere, steget.

Resultatet er, at det vi kalder EGENPRODUKTION, i de sidste to år er øget.

Medarbejderne har bestilt mere, og udgifterne pr. sendetime er faldet.

Dette er kendsgerninger - uanset gennemførte ændringer i opgørelsen af egenproduktionen eller andre specielle forhold de enkelte år.

Det er rigtigt, at vi i 1981 ændrede registreringen af "Sportslørdag" fra fremmedproduktion til egenproduktion. Men det er også en kendsgerning, at Sportslørdag havde udviklet sig fra at være en regulær transmission af en enkelt udenlandsk tipsfodboldkamp til at være et gennemproduceret tre timers program med en betragtelig indsats af DR-medarbejdere både i program og teknik.

Det er en kendsgerning, at programpræsentationen og udvidelsen af programmet "Næste uges TV" gav 35 sendetimer mere, men det er også en kendsgerning, at dette var så ressourcebelastende, at udvidelsen må registreres som egenproduktion.

Det er en kendsgerning, at pauser, hvadenten de udfyldes med musik eller pausefisk eller hidrører fra tekniske uheld, ikke medregnes i sendestatistikken overhovedet. Hverken som fremmedproduktion eller egenproduktion.

Egenproduktionsstigningen er udtryk for en ny virkelighed i TV. Den er beskrevet i

EN

teknik de dagligen använder: den ena tror på den och den andra ser i den många slags seriösa faror. Konventionella variabler förklarar inte sådana här skillnader. Personligen misstänker jag att någonting som kunde heta *allmän attityd till teknik* kunde förklara en del av problemet.

26. Laines intervju har publicerats i *Kansan Lehti* 23.10.1982, enbart på finska.